

JANA NECHUTOVÁ

K PŘEDHUSITSKÉ A HUSOVĚ EKLESIOLOGII

O odpověď na otázku, do jaké míry byl Husův převratný koncept termínu „*ecclesia*“ — církev, připraven nebo dokonce předem dán předhusitským myšlením, zvláště eklesiologií mistra oxfordského Vojtěcha Raňkova z Ježova a mistra pařížského Matěje z Janova, a do jaké míry byl až plodem Husova svérázného přetvoření nauky Viklefovy, se pokusila již řada badatelů. Zmíňme se z nich aspoň o J. Sedlákově, Jar. Kadlecovi a konečně o P. De Vooghtovi. První dva vycházejí z rozboru pojetí církve u M. Raňkova z Ježova, přičemž Sedlák tvrdí, že „Vojtěch Raňkův zastával nauku o církvi, pro niž Hus zemřel na hranici . . . Že v té příčině měl Viklef na Husa rozhodující vliv, je jisto, ale domácí věroučné kontinuity nelze popřít. To tím méně, že názory Vojtěchovy přejal a . . . zpracoval Matěj z Janova, jenž prostřednictvím Jakoubkovým na věroučný vývoj v době Husově měl veliký vliv“,¹ Kadlec spolu s Holinkou naopak zdůrazňuje, že ve Vojtěchově traktátu „*De scismate*“ a tedy ani v Matějových „*Regulích*“ nemůže být řeč o anticipaci Husova chápání církve.² Paul De Vooght připouští souvislost učení Matěje z Janova s Husovým pojetím, vycházejí z konstatování, že Matěj rozlišuje dvojí pojem církve.³

K řešení tohoto problému, který má velký význam pro objasnění zrodu a vývoje českého reformačního myšlení, zde chceme přispět tím, že poukážeme na eklesiologii M. Matěje z Janova, jak se jeví v jeho stěžejním díle „*Regulae Veteris et Novi Testamenti*“,⁴ a srovnáme ji s pojetím církve u Husa. Citujme k tomuto účelu odstavec ze 4. knihy tohoto Janovova spisu, kde autor vykládá termín „*communio corporis Christi*“:⁵

„. . . *hoc complexum ‚communio corporis Christi‘ tribus modis accipitur: primo modo secundum communem usum sermonis: dicitur enim communio corporis Christi societas ipsorum sanctorum secundum Augustinum, prout ecclesia sanctorum, et solum talium est unum corpus Christi misticum, cuius caput est Christus . . . Et de illa communione, id est omnium bonorum participatione, est articulus in symbolo, ubi dicitur ‚sanctorum communionem‘ . . . Secundo modo*

¹ J. Sedlák, *M. Jan Hus*, Praha 1915, str. 43.

² J. Kadlec, *M. Vojtěch Raňkův z Ježova*, Praha 1969, str. 64–65.

³ P. De Vooght, *Hussiana*, Louvain 1961, str. 102–103.

⁴ Matěj z Janova, *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, vyd. V. I. Kybal a O. Odložilík, Sbírka pramenů českého hnutí náboženského ve XIV. a XV. století, č. 9–13, sv. 1–4 vyd. V. I. Kybal, Inšpruk 1908–1913, sv. 5 vyd. O. Odložilík, Praha 1925; edice obsahuje 1.–4. knihu Matějova díla, kniha 5. nebyla dosud vydána.

⁵ *Regulae Veteris et Novi Testamenti* sv. 5, str. 31.

communio signat sacramentum corporis et sanguinis Ihesu Christi, per cuius sumpcionem dignam homo ingeritur ad communionem primo modo acceptam et fit de societate sanctorum... Tercio modo capitur communio pro congregatione omnium credencium in Christum... bonorum christianorum simul et malorum. Et hec est vulgaris accepcio communionis et minus propria."

Matěj z Janova tedy — podobně jako Augustin — chápe církev především jako „*societas sanctorum*“, tedy jako společenství dobrých, a dává tomuto pojetí přednost před pojetím „vulgárním a méně vlastním“, jež vidí církev jako pospolitost všech věřících, křesťanů dobrých i zlých. V každém případě slova „*sanctorum communio*“ a „*corpus Christi mysticum*“ odpovídají jen onomu prvnému chápání církve jako pospolitosti dobrých. Je však nutno, aby k tomuto mystickému tělu byli věřící, jeho údy, nějak přivtěleni, a to se děje právě další věcí, odpovídající termínu „*communio*“, totiž přijímáním těla Kristova.

De Vooght, o jehož názoru jsme se již zmínili, konstatuje tedy naprosto právem, že Matěj z Janova rozlišuje dvojitý pojem církve, „*communio*“ a „*ecclesia*“. Janov učí, že *ecclesia* v tradičním slova smyslu, církve, jež zahrnuje věřící dobré i zlé ve svazku jediné obediencie a jednotných svátostí, je pouze církví v druhotném smyslu slova. Pravou církví je „*communio sanctorum*“, jehož hlavou je Kristus, jež tudíž může být právem označena jako „*communio*“ a jež jediné nese jméno „*corpus Christi mysticum*“.

Charakteristiku Matějova podvojného pojmu církve, jak jsme ji právě nastínil, doplňme ještě takto: ke „*communio sanctorum*“ náležejí podle Matěje z Janova pouze svatí, vyvolení, tj. ti, kteří jsou obdařeni milostí posvěčující („*gratia gratum faciens*“), zatímco členy institucionální církve jsou všichni křesťané, dobří i zlí, jak k ní byli přiřazeni milostí křestní („*gratia gratis data*“). — Přejdeme-li nyní k eklesiologii Husově, vidíme, že se tento reformátor vzpírá uznat současnou instituci za církev vůbec; vedle „*societas praedestinatorum*“ figuruje v jeho nauce sice také církev v širším smyslu, „*congregatio fidelium*“, již ale Hus s institucionální církví neztotožňuje. Ten, kdo k této „*congregatio fidelium*“ nenáleží (a příslušnost k ní je možno prokázat jen dobrým životem, závislým na stavu přítomné milosti), není vůbec křesťanem, není prostě členem pospolitosti, jež by jakkoli nesla jméno církve. Janov tak daleko nezašel: snad právě proto, že byl jedním z prvních, kdo začali revidovat dosud platný, i když ne dogmaticky definovaný, pojem církve, se snaží o kompromis s ním, a ačkoli vidí, že pravá církev je jediné ona neviditelná pospolitost svatých, neodvažuje se likvidovat jako církevní společenství pozemskou instituci v římské obedienci.

O dvě nebo tři desetiletí později však už není pro rané reformační myslitele jeho obojaká definice přijatelná. Dvojitý pojem církve v Janovově smyslu drží ale ještě stále odpůrci Husovy a Viklefovy reformace. Vzhledem k tomu však, že Hus instituční církvi označení „*ecclesia*“ upírá, a vzhledem k aktuálnímu nebezpečí, že to de facto povede ke ztrátě respektu vůči církevní správě (papež, kardinálové, biskupové), jsou oni nuceni hájit ji a požadovat označení „*ecclesia*“ na rozdíl od Janova v první řadě právě pro instituci. Vidíme to zřetelně např. ve sporu Husově se Štěpánem z Pálče o pojem církve. Štěpán sice⁶ mezi svými šesti definicemi církve, přejatými od Vojtěcha Raňkova, ji mj. vymezuje „*pro universalí et totali congregatione omnium predestinatorum sive fidelium, qui sunt in gracia dei*“, zdůrazňuje však výslovně, že „*hec autem ecclesia catholica non est in officio et auctoritate cognoscendi et diffiniendi causas catholicas et ecclesiasticas*“ a staví vedle ní jiný pojem církve — „*mater autem... caput*

et magistra . . . Romana ecclesia“, již chápe „*po prelati et maioribus, qui presunt in ecclesia, ut sunt papa et sui cardinales, patriarche et sui primates, archiepiscopi, episcopi*“. U této církve se Pálč v tomto výkladu zdržuje, a to jasně s apologetickým záměrem, velmi dlouho, a jen ji prohlašuje za kompetentní v rozhodování ve věcech víry: „*Hec ecclesia catholica . . ., est in auctoritate et officio ecclesiastico cognoscendi et diffiniendi causas catholicas et ewangelicas . . . Ideo quidquid Romana ecclesia in materia fidei catholica vel ecclesiastica statuit vel ordinavit, ab omnibus est observandum.*“ Stejný základ a význam má Pálčův spor s Husem o hlavu církve bojující — je-li jí Kristus sám nebo papež.⁷

Hus tedy z obou Matějových pojmů církve drží jen církev v pravém slova smyslu, jeho „*communio sanctorum*“. U Pálče naproti tomu vystupují mezi jinými vedlejšími definicemi i oba tyto základní pojmy, ovšem Pálč akcentuje druhý z nich, opačný, než který zdůraznil Janov a který přejal Hus, a to proto, že mu jde o záchranu instituce, jejíž ohrožení z husovské strany pozoruje. Bojí se anarchie, jež by nutně nastala, kdyby převládlo, jak tomu chtěl Hus a jeho strana, jen morální měřítko, a kdyby tak byl zrušen respekt k úřadu, jenž ostatně (podle Pálčova pojetí) mravnímu kritériu nepodléhá (neboť není podstatný člověk, ale úřad, jehož je člověk nositelem, a ten je ustanoven bohem a tudíž nedotknutelný). V Janově době nebyla ještě církev jako instituce, aspoň v Čechách ne, ohrožena reformou nebo reformací ve svých základech; Matěj tedy může vystupovat s oběma pojmy a dokonce klást větší váhu na první, neinstitucionální (neboť není ještě *eo ipso* protiinstitucionální jako později v době Husově), a to pro jeho etický přídech, který může čelit jinému ohrožení církve — ohrožení zevnitř, morálnímu rozkladu od hlavy k údům. V tomto ohledu je tedy Janov stejně dobrým katolíkem jako později Pálč: brání církev proti rozkladu zevnitř důrazem na jednu její definici, Pálč ji chrání zdůrazněním definice právě opačné proti vnějšímu ohrožení.

Přesto je však pokračovatelem Janovým Pálčův odpůrce, Hus, neboť on zdědil Matějův nonkonformismus, projevující se v důraze na církev neviditelnou (konečně i jemu jde o záchranu církve, i když na rozdíl od Janova vidí neudržitelnost instituce). Je to ale skutečné dědictví? Je přece dostatečně známo, že Husova eklesiologie, aspoň po verbální stránce, je převzata od Viklefa. Hus učil o církvi spolu s anglickým reformátorem jako o „*universitas praedestinatorum*“, a predestinace je prvek, s nímž se u českého Mistra Pařížského neseťkáme vůbec.

Ale jak již bylo řečeno, vyskytuje se u Husa ještě další pojem církve, církve jako „*congregatio fidelium*“. Je to shromáždění dobrých podle přítomné spravedlnosti („*iustitia praesens*“), dané posvěcující milostí („*gratia gratum faciens*“). Tento pojem je daleko bližší Janově „*communio sanctorum*“, jejímž znakem je rovněž právě milost posvěcující. A zdá se, že toto je prvek, jež Hus přejal z eklesiologie svých domácích předchůdců, reformních myslitelů, a speciálně z učení Janovova, s tím rozdílem, že u Husa je celý eklesiologický systém o jeden stupeň posunut právě zásluhou od Viklefa přejaté představy predestinační. Odmyslíme-li si složitost celé této problematiky v Husově díle a pokusíme-li se

⁶ *De equivocatione nominis ecclesia*, vyd. J. Sedláček, Sbírka příloh Hlídky 1912, str. 98–99, 104–105.

⁷ *Replicatio contra Quidamistas*, vyd. J. Loserth, Archiv für österreichische Geschichte 75. str. 349–351.

vystihnout jádro jeho eklesiologické nauky, vypadá vzájemná souvislost Husových a Janových pojmů církve takto:

H u s	J a n o v
1) <i>ecclesia praedestinatorum</i> (s milostí predestinační)	0
2) <i>congregatio fidelium</i> (s milostí posvěcující), jejich členy jsou pouze dobří podle přítomné spravedlnosti	1) <i>communio sanctorum</i> (s milostí posvěcující), jejich členy jsou pouze dobří 2) <i>congregatio omnium fidelium christianorum bonorum simul et malorum</i> (s milostí křestní), = církev instituční, za níž Janov uznává církev římskou v obedienci Urbanově
0	

Jestliže tedy Hus odmítá uznat současnou institucionální církev římskou za církevní pospolitost (je to otázka praktická, proto podtrhuji slovo „současnou“; teoreticky Hus ztotožňuje *ecclesia Romana*, *ecclesia militans* a *ecclesia praedestinatorum*, v čemž především leží jádro jeho sporu s Pálčem), hledal církev, již by respektovat bylo možno. A definice takové církve byla u nás již dána od Vojtěcha Raňkova, u něhož ji našel, převzal a rozpracoval M. Matěj z Janova,⁸ a ta pak žila v českém duchovním ovzduší dále. Hus ji přijal jako „*congregatio fidelium*“ a pojem církve predestinovaných, i když v jeho díle figuruje již dříve, nad „*congregatio fidelium*“ jednoznačně postavil a dal mu přednost teprve ve svém nejzralejším spise, „*De ecclesia*“.⁹

Když Kadlec, jak jsme se již v úvodu zmínili, tvrdí, že u Vojtěcha Raňkova ani u Janova nenajdeme ohlas nauky Viklefovy ani anticipaci Husova pojetí církve, má pravdu pokud jde o Viklefa a pokud mluví o Husově eklesiologii predestinační. Zcela jistě je však ve Vojtěchovu pojmu církve jako obecné neviditelné společnosti, jejímiž údy jsou věřící ve stavu milosti, a v Matějově „*communio sanctorum*“ anticipace druhého Husova pojetí, stejně protiinstucionálního jako „*universitas praedestinatorum*“, „*congregatio fidelium*“.

Zároveň s tímto zjištěním lze mluvit ještě o další souvislosti obou českých myslitelů, o jejich chápání samotného výrazu „*communio sanctorum*“. Ve 22. kapitole traktátu „*De ecclesia*“, pojednávající o exkomunikaci, mluví Hus o trojím významu slova „*communio*“ nebo „*communicatio*“ velmi podobně jako Matěj z Janova na místě, které jsme zde již citovali. Husova slova znějí takto: „... *notandum, quod communicacio vel comunio bona est triplex. Prima est gratie divinae gratum facientis participacio . . . Et ista comunicacio est comunio sanctorum, qui sunt corpus Christi mysticum, cuius caput est Christus, quam comunionem credimus, dicentes, Credo sanctorum comunionem*“ . . . *Secunda comunicacio vel comunio est sacramentorum participacio . . ., specialiter tamen capitur pro participacione corporis et sanguinis domini nostri Ihesu Christi . . .*

⁸ Ve 4. traktátu 3. knihy *Regulí — De ecclesia (De unitate et universitate ecclesie)*, *Regulae* sv. 2, str. 140–308.

⁹ P. De Vooghht, o. c., str. 34.

*Tercia comunicacio vel comunio est suffragiorum participacio . . . Et preter istam triplicem communicacionem est comunio, que est conversacio christianorum bonorum et malorum, sicut prime tres sunt solum bonorum hominum, et istam quartam mundi homines magis pensant.*¹⁰

Podle Kybala¹¹ vidí katolické dogma v „*communio sanctorum*“ společné držení nadpřirozených statků, udělených Kristem, za druhé společné držení zásluh, jež pro církve získali svatí jednotlivci, a za třetí vzájemné dávání a přijímání nadpřirozených milostných statků. Hus klade větší váhu na účast a užívání než na držení a udílení. „*communio sanctorum*“ mu není pokladem zásluh, nýbrž jejich přímým a společným užíváním, a to, jak vidíme, ho vede k chápání „*communio*“ především jako pospolitosti, nikoli jako instituce, stejně jako je tomu u Matěje, u něhož rovněž není „*communio sanctorum*“ ekvivalentem institucionální církve. Z citovaného odstavce vidíme, že „*communio*“ nebo „*communicatio*“ je Husovi 1. „*communio sanctorum*“ zcela v Janovově eklesiologickém smyslu — pospolitost podílníků na milosti posvěcující, mystické tělo Kristovo, jehož hlavou je Kristus; toto vymezení odpovídá Janovovu termínu „*communio sanctorum*“ i Husovu pojmu „*congregatio fidelium*“; 2. přijímání svátostí, zejména svátosti těla a krve Kristovy — opět stejně jako u Janova; 3. účast na přímluvách a zásluhách svatých. Jen tyto tři ekvivalenty, říká Hus, jsou právě, neboť se týkají pouze dobrých lidí. Odmítá vztahování termínu „*communio*“ na 4. společenství křesťanů dobrých i zlých, a stěžuje si, že „*istam quartam homines mundi magis pensant*“; vzpomeňme si na Janovův výrok v odpovídající pasáži jeho citovaného textu — „*et hec est vulgaris concepcio communionis et minus propria*“.

V Husově „*congregatio fidelium*“ jsme tedy shledali dědictví, byť nepřímé a zprostředkované celou českou předhusovskou reformní tradicí, Janovova pojmu církve jako „*communio sanctorum*“. A inspiruje-li se Hus tam, kde se zabývá výkladem slova „*communio*“, zřejmě přímo na Janovově textu, nezbyvá než připustit, že Hus byl skutečně utvářen ne tak výlučně, jak to někteří historikové tvrdí, jen Viklešem, ale že i jeho eklesiologie nese prvky domácího vývoje. A připočteme-li k tomu skutečnosti, které odhalili už Sedlák a Prokeš,¹² o závislosti na Janovovi v definování církve u Jakoubka ze Stříbra a u Šimona z Tišnova, nelze než přiznat, že Matějův pojem církve přetrvává až do doby Husovy a že se u Husa samotného a zejména u některých jeho stoupců slévá v jedno s pojmy Viklefovými.

Lze tedy říci, že stejně jako ze spojení viklefských myšlenek s valdenským zázěmím vzniká ideologická zbraň husitské selsko-plebejské opozice, je výsledkem vzájemného oplodnění viklefismu a bohatství domácího reformního myšlení ideologie proticírkevní měšťanské opozice v husitství. Z Husova pojmu církve, který tak vznikl, a z kategorie božího zákona s podobnou genezí, vzešel totiž konkrétní reformační program tohoto křídla husitismu, program, k němuž sám Janov ještě nedospěl — program nápravy poměrů v církvi představiteli světské moci.

¹⁰ *Tractatus de ecclesia*, ed. S. H. Thomson, Praha 1958, str. 212–213.

¹¹ *M. Jan Hus, život a učení*, Praha 1918–1931 (spolu s V. Novotným), II/1, str. 229.

¹² J. Sedlák, *Husův pomocník v evangeliu*, Studie a texty k náboženským dějinám českým, zvl. II, str. 305–307; J. Prokeš, *Brunfelsova edice domnělých spisů Husových*, 1919, str. 156–160, 239; t ý ž, *Kvodlibet Šimona z Tišnova r. 1416*, CMM 1921, str. 36–48; novou paralelu mezi Janovem a Jakoubkem ze Stříbra našel H. Kaminsky, *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley-Los Angeles, 1967, str. 191.

ZUR VORHUSSITISCHEN EKKLESIOLOGIE UND ZU DER EKKLESIOLOGIE VON HUS

Die Verfasserin des Artikels ist bemüht die Frage der Zusammenhänge zwischen dem von Hus geprägten Kirchenbegriff, der in der Ideologie der tschechischen Reformation eine grundlegende Rolle gespielt hat, und der Ecclesiologie der vorhussitischen Autoren zu lösen. Es handelt sich bei den letzteren namentlich um M. Matthias von Janov, der seinen mit den Ansichten M. Adalbert Ranconis de Ericinio verwandten Kirchenbegriff in seinem Hauptwerk „Regulae Veteris et Novi Testamenti“ erläutert hat. Matthias von Janov faßt die Kirche vor allem als „*societas sanctorum*“ auf, das heißt als Gemeinschaft nur der Guten, obwohl er die Bezeichnung „*ecclesia*“ auch der Gemeinschaft aller Christen einräumt, sowohl der guten, als auch der bösen — also der Kirche als zeitgenössischer Institution. Es handelt sich also um dasselbe Doppelmodell, wie wir es von St. Augustin kennen. Bei Janov finden wir keine Spur von Hussens Praedestinationslehre, wonach die Kirche in erster Reihe eine „*universitas praedestinatorum*“ ist. Man kann jedoch von der Identität der zweiten von Hus geprägten Definition der Kirche als „*congregatio fidelium*“, mit Janovs Begriff „*societas sanctorum*“ sprechen; der Vergleich der entsprechenden Stellen bei beiden Autoren (Janov, *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, 5, S. 31; Hus, *Tractatus de ecclesia*, S. 212—213) zeigt, daß diese Identität nicht zufällig ist. Der Hauptunterschied zwischen beiden beruht außer der Praedestinationslehre darin, daß Hus zum Unterschied von Janov der damaligen institutionellen Kirche überhaupt die Bezeichnung „*ecclesia*“ abspricht.

Übersetzt von Eva Uhrová